

УДК 343

DOI <https://doi.org/10.32689/2522-4603.2022.2.8>**Іван СЕРВЕЦЬКИЙ**

доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри національної безпеки Навчально-наукового інституту права імені Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом, вул. Фроментівська, 2, Київ, Україна, 03039

ORCID: 0000-0002-5713-8911

Ivan SERVETSKYI

Doctor of Law, Associate Professor, Head of the National Security Department of the Educational and Scientific Institute of Law named after Volodymyr the Great, Interregional Academy of Personnel Management, 2, Frometivska str., Kyiv, Ukraine, 03039

ORCID: 0000-0002-5713-8911

**СУСПІЛЬНА НЕБЕЗПЕКА ДЕРЖАВНОЇ ЗРАДИ
ПІД ЧАС ВОЄННИХ ДІЙ****THE CONCEPT OF TREASON AND ITS SOCIAL DANGER**

Дану статтю присвячено поняттю державної зради як одного із кримінальних правопорушень, які посягають на основи національної безпеки України.

Розглянуто та проаналізовано чинне законодавство, яке визначає підстави та порядок кримінальної відповідальності за діяння Державну зраду.

З огляду на повномасштабну військову агресію Російської Федерації проти України можна дійти висновку, що існує досить масштабна загроза національній безпеці України. Зважаючи на ці обставини особливого значення набуває кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України. Ці кримінальні правопорушення є найнебезпечнішими посяганнями на суспільні відносини, які забезпечують державний суверенітет, територіальну цілісність, недоторканність та обороноздатність держави, державну безпеку України та її конституційний лад.

У статті автор зосередив увагу на питанні нормативного визначення кримінального правопорушення «державна зрада».

Акцентовано увагу на правових актах, у яких кодифіковано поняття державної зради, а також досліджено та проаналізовано термінологічні визначення державної зради як злочину.

Автор розглянув та охарактеризовано елементи складу злочину: об'єкт, суб'єкт, об'єктивну та суб'єктивну сторони державної зради як кримінального правопорушення проти основ національної безпеки України.

Окрім того, автор зосередив увагу на різних підходах науковців до визначення елементів складу кримінального правопорушення «державна зрада», передбаченого статтею III Кримінального кодексу України.

Проаналізовано зміни, внесені до Кримінального кодексу України, що стосуються посилення відповідальності за кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України, зокрема за державну зраду, в умовах дії режиму воєнного стану, а також з'ясовано, що метою цих змін є забезпечення справедливого покарання осіб, які в умовах воєнного стану посягають на безпеку держави.

Ключові слова: державна зрада, кримінальна відповідальність, шпигунство, колаборація, виправдовування війни.

This article is devoted to the concept of treason as one of the criminal offenses that encroach on the foundations of Ukraine's national security. The current legislation, which defines the grounds and procedure for criminal liability for the act of high treason, has been reviewed and analyzed. In view of the full-scale military aggression of the Russian Federation against Ukraine, it can be concluded that there is a rather large-scale threat to the national security of Ukraine. Given these circumstances, criminal responsibility for crimes against the foundations of Ukraine's national security acquires special importance. These criminal offenses are the most dangerous encroachments on social relations that ensure state sovereignty, territorial integrity, inviolability and defense capability of the state, state security of Ukraine and its constitutional order. In the article, the author focused on the issue of the normative definition of the criminal offense "treason". Attention is focused on the legal acts that codify the concept of treason, as well as researched and analyzed the terminological definitions of treason as a crime. The author considered and characterized the elements of the crime: object, subject, objective and subjective aspects of treason as a criminal offense against the foundations of national security of Ukraine. In addition, the author focused attention on the different approaches of scientists to the definition of the elements of the criminal offense of "treason" provided for in Article III of the Criminal Code of Ukraine. The changes made to the Criminal Code of Ukraine related to increased liability for criminal offenses against the foundations of the national security of Ukraine, in particular for treason, in the conditions of martial law, were analyzed, and it was also clarified that the purpose of these changes is to ensure fair punishment of persons, which in the conditions of martial law encroach on the security of the state.

Key words: Treason, criminal responsibility, espionage, collaboration, justification of war.

Постановка проблеми. Головним завданням СБ України [1] є протидія ворожим спецслужбам, в першу чергу, здійснення контррозвідувальної діяльності з виявлення шпигунів та їх агентури [2], під час повномасштабного вторгнення, яке РФ розпочала 24 лютого 2022 року [3] чим порушила, суверенітет, незалежність та територіальну цілісність держави. Прикриваючись надуманими лозунгами «денацифікації – система заходів, спрямована на ліквідацію наслідків націоналізму, фашизму» [4, с. 214] та «денационалізація – denationalization – утрата етнічною спільністю частини або всіх своїх специфічних рис, що призводить до розпаду системних зв'язків усередині неї тощо» [5, с. 338] чинить геноцид (від греч. – рід, плем'я, і лат. caedere – убивати, дії, вчинені знищити будь-яку націю) розправу над мирними громадянами України [6, с. 573].

Разом з цим активізували протиправну діяльність державні зрадники у всіх сферах суспільного життя (політичній, воєнній, економічній, науковій, соціальній про що ми ще 2014 році попереджали у своїх публікаціях [7, с. 35–40], на кшталт «зрада – чи є ще щури в нашому домі» [8, с. 11–17].

Протягом 2022 року правоохоронними органами та спеціальними службами викрито та розпочато 1957 кримінальне провадження за ст. 111 КК України державна зрада. Порівняно з аналогічним періодом 2021 року ця кількість злочинів складала 146 кримінальних проваджень [9].

Державна зрада, тобто діяння, умисно вчинене громадянином України на шкоду суверенітетові, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України: перехід на бік ворога в період збройного конфлікту, шпигунство, надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України, – карається позбавленням волі на строк від дванадцяти до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або без такої.

Частина друга цієї статті передбачає, що ті самі діяння, якщо вони вчинені в умовах воєнного стану [3] караються позбавленням волі на строк п'ятнадцять років або довічним позбавленням волі, з конфіскацією майна [10].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемами вдосконалення чинного кримінального законодавства щодо відповідальності за державну зраду були предметом досліджень О.Ф. Бантишева, С.Г. Гордієнка, В.К. Грищука, Н.О. Гуторової, О.П. Дзюбаня, С.В. Дьякова, І.В. Діордіци, О.О. Дудо-

рова, О.І. Звонарьова, А.Б. Качинського, В.С. Картавцева, О.О. Климчука, М.І. Мельника, В.О. Навроцького, Г.В. Новицького, В.Г. Пилипчука, М.А. Погорецького, О.С. Сотули, В.В. Сташиса, В.Я. Тація, В.П. Тихого, М.І. Фрис, П.Л. Шлапаченко В.М. та інших вчених.

Метою дослідження є розкриття сутності та змісту кримінальної відповідальності за державну зраду в період війни та її суспільна небезпека.

Основні результати дослідження. Генеза зради – перехід на бік ворога; порушення вірності у коханні, дружбі; відмова від своїх поглядів, переконань [4, с. 384]. Зраджувати, тобто діяти підступно, порушувати вірність у дружбі, коханні [11, с. 172]. На думку В. Даля «зрадити» означає «изменить, обмануть, надуть, или слукавить» [12, с. 694].

У свою чергу С.І. Ожегов тлумачить зраду «как предательство, интересов семи, переход на сторону врага» [13, с. 197]. Крім того, С.І. Ожегов додатково тлумачить зраду як: «вероломство, предать подвергнуть к действию, изменить, видать, нарушитъ верность» [13, с. 469].

У словнику синонімів Української мови слово зрада тлумачиться як зрадництво, віроломство, запродаństwo, відступництво, невірність. Зраджувати – продавати, продаватися, запродатися. Зраджувати обманювати, прелюбодіяти, обдурити. Зрадник той, хто зраджує запроданець, іуда христородавець. [14, с. 632]. Згідно з Євангелієм, за зраду Юді заплатили 30 срібняків, котрі часто символізують винагороду за зраду. Після того, як Ісус Христос був розп'ятий, Юда повернув гроші первосвященникам та старійшинам, сказавши: «Згрішив я, зрадивши кров невинну». Пішов і повісився [15].

Слово зрада запозичене з польської мови «zbraba, zbrabzić» вважається талькою зрадити, первісно поганою радою, зіпсувати, завдати шкоди [16].

Таким чином, зрада – це кримінально – правове діяння, яке спіткає людину на життєвому шляху, з якого не завжди можна знайти вихід, але останнє, що особа не повинна вчинити – зрадити свою родину, суспільство, батьківщину [10].

Під час воєнних дій дуже складно передбачити ситуацію, в якій може опинитися людина: захоплення в заручники, погроза вбивством рідним та близьким, погроза зараження невиліковною хворобою людини або його рідних, але зрада – це те, що неможна переступити без тяжких наслідків для особи зрадника і небезпеки для суспільства, держави. Тому

зрада найнебезпечніша дія людини ще й тому, що вона вчиняється таємно від суспільства. Люди не можуть здогадатись хто і чому їх зрадив, за яких обставин, за які кошти, обіцянки, привілеї.

Якщо у людини настає момент, коли необхідно вибирати між життям і смертю, краще вмерти за батьківщину, ніж перейти на бік ворога.

Зрада державі як склад злочину – формальний: настання фактичної шкоди державній безпеці лежить за межами складу злочину і не є його обов'язковою ознакою, але повинна враховуватися при призначенні покарання [17, с. 28]

Державна зрада в системі основних елементів складу злочину, як об'єкт посягання займає важливе місце, він значним чином допомагає розкрити суспільну небезпечність злочину.

З урахуванням ситуації що склалася в Україні, а саме: активізацією протиправних посягань окремих осіб та бандитських формувань, тлумачення чітких дій набуває окремої актуальності і не завжди охоплюється ст. 111 КК України [10]. Окремі положення кримінального права в частині вчення про об'єкт злочину в інформаційній сфері є предметом наукової дискусії та потребують подальшої наукової розробки [18, с. 300–313].

Класичним поняттям об'єкту злочину прийнято вважати те, на що посягає злочинець. З наукової точки зору об'єктом злочину є суспільні відносини, на які посягає злочинець, яким завдає шкоду, наносить збитки, і, які захищаються законом. Цей об'єкт є сталим, але до тих пір, поки не зміниться сам кримінальний закон (криміналізація, декриміналізація) такі норми діють.

Відповідно до Закону України «Про Національну безпеку України» «державна безпека» є найбільш широким поняттям, оскільки воно охоплює загрози суверенітету, територіальній цілісності та недоторканості, обороноздатності держави.

Економічна безпека передбачає захищеність інтересів України у сфері економіки. Її змістом є, зокрема, врахування національних інтересів України при виборі методів та механізмів реформування економіки, стабільність у правовому регулюванні відносин у сфері економіки, у тому числі фінансової політики держави, наявність ефективної програми запобігання фінансовим кризам, значні обсяги інвестиційної та інноваційної діяльності, незалежність національної економіки від кон'юнктури зовнішніх ринків, високі темпи розширення внутрішнього ринку, від-

сутність боргової залежності держави, мобілізаційна готовність національної економіки.

Інформаційна безпека – це захищеність інтересів України у сфері комунікацій, інформаційних систем, інформаційної власності. Її забезпечують, зокрема, відсутність технічного та технологічного відставання України від розвинутих країн світу в інформаційній сфері, а також проявів монополізації цієї сфери, відсутність проявів обмеження свободи слова та доступу громадян до інформації, дотримання режиму функціонування важливих, з точки зору національної безпеки та життєзабезпечення населення, інформаційно-комунікативних мереж та систем управління, відсутність маніпулювання суспільною свідомістю з боку окремих суб'єктів політичного впливу [19].

Державна безпека – це захищеність державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності України, її економічного, науково-технічного і оборонного потенціалу, державної таємниці, правопорядку, державного кордону, життєво важливої інфраструктури та населення від розвідвально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб, а також від терористичних та сепаратистських організацій [20, с. 348].

Отже, актуальність дослідження, у тому числі щодо злочину, передбаченого ст. 111 КК України сприятиме вирішенню важливих теоретичних і практичних проблем захисту людини, суспільства, держави. [10].

Посягання на суверенітет (через нім. *Souveränität* від фр. *Souveraineté*) верховна влада, верховенство, господство є посяганням на незалежність держави [21]. Суверенітет – це виняткове право здійснювати владу у певній державі (рідше – на окремій території, над окремою групою осіб) незалежно від будь-кого, означає територіальна цілісність [22, 23].

У ст. 132 Конституції України проголошує, що територіальний устрій України ґрунтується на засадах єдності та цілісності державної території. Історія становлення територіальної цілісності свідчить, що першим етапом було його утвердження як принципу національного [24].

Територіальна цілісність або територіальна недоторканність – принцип міжнародного публічного права, згідно з яким територія держави є недоторканою від посягань з боку інших держав шляхом застосування військової сили або загрози силою [5, с. 338].

Обороноздатність держави – здатність держави до захисту у разі збройної агресії або збройного конфлікту. Вона складається з матеріальних і духовних елементів та

є сукупністю воєнного, економічного, соціального та морально-політичного потенціалу у сфері оборони та належних умов для його реалізації [25].

Під інформацією цей закон розуміє документовані або публічно оголошені відомості про події та явища, що відбуваються у суспільстві, державі та навколишньому природному середовищі [26].

Закон встановлює загальні правові основи одержання, використання, поширення та зберігання інформації, закріплює право особи на інформацію в усіх сферах суспільного і державного життя України, а також систему інформації, її джерела, визначає статус учасників інформаційних відносин, регулює доступ до таємної інформації та забезпечує її охорону, захищає особу та суспільство від неправдивої інформації [27].

Доступ до інформації визначає порядок здійснення та забезпечення права кожного на доступ до інформації, що знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації, визначених цим Законом, та інформації, що становить суспільний інтерес.

Державна таємниця (далі також – секретна інформація) – вид таємної інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України та які визнані у порядку, встановленому цим Законом, державною таємницею і підлягають охороні державою:

– віднесення інформації до державної таємниці – процедура прийняття (державним експертом з питань таємниць) рішення про віднесення категорії відомостей або окремих відомостей до державної таємниці з установленням ступеня їх секретності шляхом обґрунтування та визначення можливої шкоди національній безпеці України у разі розголошення цих відомостей, включенням цієї інформації до Зводу відомостей, що становлять державну таємницю, та з опублікуванням цього Зводу, змін до нього;

– гриф секретності – реквізит матеріального носія секретної інформації, що засвідчує ступінь секретності даної інформації;

– державний експерт з питань таємниць – посадова особа, уповноважена здійснювати відповідно до вимог цього Закону віднесення інформації до державної таємниці у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, зміни ступеня секретності цієї інформації та її розсекречування;

– допуск до державної таємниці – оформлення права громадянина на доступ до секретної інформації;

– доступ до державної таємниці – надання повноважною посадовою особою дозволу громадянину на ознайомлення з конкретною секретною інформацією та провадження діяльності, пов'язаної з державною таємницею, або ознайомлення з конкретною секретною інформацією та провадження діяльності, пов'язаної з державною таємницею, цією посадовою особою відповідно до її службових повноважень;

– засекречування матеріальних носіїв інформації – введення у встановленому законодавством порядку обмежень на поширення та доступ до конкретної секретної інформації шляхом надання відповідного грифу секретності документам, виробам або іншим матеріальним носіям цієї інформації.

Звід відомостей, що становлять державну таємницю, – акт, в якому зведено переліки відомостей, що згідно з рішеннями державних експертів з питань таємниць становлять державну таємницю у визначених цим Законом сферах [27].

Публічна інформація – це відображена та задокументована будь-якими засобами і на будь-яких носіях інформація, що була отримана або створена в процесі виконання суб'єктами владних повноважень своїх обов'язків, передбачених чинним законодавством, або яка знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації, визначених цим Законом.

Публічна інформація є відкритою, крім випадків, встановлених законом [28].

З об'єктивної сторони державна зрада (ст. 111 ККУ) може характеризуватись у таких діях:

1) перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту;

2) шпигунство;

3) надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України.

Перехід на бік ворога означає, що громадянин України надає безпосередню допомогу державі, з якою Україна на той час перебуває у стані війни.

У конкретних випадках цей злочин може полягати у вступі на службу до певних військових чи інших формувань ворожої держави (поліції, каральних загонів, розвідки), наданні засобів для вчинення злочинів агентам спецслужб іноземних держав, усуненні перешкод для їх вчинення або наданні зазначеним агентам іншої

допомоги (надання зброї, її переховування, а так само і переховування сепаратистів, членів бандитських формувань тощо).

Перехід на бік ворога є закінченим злочином з того моменту, коли громадянин України виконав в інтересах ворога певні дії на шкоду інтересам України. Сам факт надання згоди виконати такі дії (наприклад, вступити на службу до поліції або інших воєнних формувань) є лише готуванням до вчинення злочину (ст. 14 ККУ) і залишає можливість добровільно відмовитися від доведення злочину до кінця, а у випадку вчинення злочину норми кримінального кодексу ст. 66 п. 1 містить наступні положення – з'явлення із зізнання, щире каяття або активне сприяння розкриттю злочину. Вчинення громадянином України в інтересах ворожої держави суспільне небезпечних дій, які передбачені іншими статтями КК, наприклад диверсії, посягання на життя державного діяча тощо, уже потребує додаткової кваліфікації за сукупністю злочинів, передбачених ст. 111 і, відповідно, ст.ст. 113, 112 [10].

Особливістю цієї форми державної зради є те, що вона може бути вчинена лише в умовах воєнного стану або й у мирний час, але в період збройного конфлікту.

Отже, воєнний стан – це особливий правовий режим (політико-економічна ситуація), що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню і органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення національної безпеки, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав та свобод людини й громадянина і прав та законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

Воєнний стан в Україні або в окремих її місцевостях вводиться за пропозицією Ради національної безпеки і оборони України указом Президента України, який підлягає затвердженню Верховною Радою України протягом двох днів з моменту звернення Президента України. Режим воєнного стану існує, зокрема, в часових межах від дня і часу оголошення Верховною Радою України за поданням Президента України стану війни і до часу оголошення Верховною Радою України за поданням Президента України про укладення миру [3].

Поняття збройний конфлікт має самостійне правове значення для кваліфікації, якщо

такий конфлікт відбувається поза межами воєнного стану – у разі фактичного початку воєнних дій, але ще до оголошення воєнного стану, або взагалі у мирний час у випадках до ст. 111 ККУ – це поняття є юридичним синонімом до поняття бойова обстановка, зміст якого розкрито у коментарі до ст. 402 [10].

Не є ворожими незаконні формування сепаратистського, ультрареакційного характеру, які ведуть боротьбу за владу політичними методами. Проте перехід на бік ворога в період збройного конфлікту може мати місце і в формі вступу громадянина України до угруповань терористичного характеру, диверсійних загонів, які розпалюють прикордонні конфлікти, порушують недоторканність морського простору України тощо.

Перехід на бік ворога, поєднаний з незаконним перетинанням державного кордону України, потребує додаткової кваліфікації за ст. 331, а поєднаний з переправленням людини (наприклад, воєначальника або відомого вченого в галузі озброєння) через державний кордон України для оплатної передачі з метою, наприклад, використання у збройних конфліктах чи експлуатації її праці, – за ст. ст. 149 і 332. Поняття про шпигунство (ст. 114), його предмет, об'єктивну і суб'єктивну сторони ми будемо у наступній статті [10].

Надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги у проведенні підривної діяльності проти України полягає у сприянні їх можливим чи дійсним зусиллям заподіяти шкоду державній безпеці України. Підривною слід визнавати будь-яку діяльність, пов'язану:

– зі спробою зміни системи вищих органів державної влади нелегітимним шляхом (це можуть бути дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади, посягання на життя державного діяча тощо);

– з втручанням у міжнародну політику України (наприклад, несанкціоноване відповідними органами державної влади України розірвання дипломатичних чи консульських стосунків з іншою державою, зрив важливих міждержавних переговорів або глобальних міждержавних форумів);

– з втручанням у внутрішню політику (скажімо, організація міжконфесійних, міжетнічних та інших конфліктів, розпалювання сепаратистських настроїв серед населення окремих регіонів, фінансування, оснащення чи інше забезпечення незаконних збройних формувань на території України, організація інформаційної експансії з боку інших держав);

– зі спробою зміни території України (організація не передбачених Конституцією України референдумів тощо);

– зі спробою знизити обороноздатність України (організація і вчинення диверсій у формі дій, спрямованих на зруйнування об'єктів, які мають важливе оборонне значення, прийняття рішень про згортання наукових досліджень у галузі військової науки і техніки, свідоме гальмування приведення мобілізаційних планів у відповідність до сучасних умов, винахід спеціальних вірусів чи внесення їх у комп'ютерні системи з метою утруднення їхньої роботи або знищення накопиченої на магнітних носіях важливої для виконання завдань оборони інформації тощо);

– зі створенням умов для діяльності на території України іноземних розвідок (вербування агентури серед жителів України, підбір кандидатів для вербування та завчасний підкуп службових осіб, зокрема тих, що допущені до інформації «особливої важливості», підготовка явочних квартир, надання допомоги у придбанні документів прикриття для іноземних розвідників, влаштування їх на посади, пов'язані з можливістю доступу до конфіденційної інформації);

– з ужиттям заходів щодо посилення економічної залежності України від інших держав (ініціювання розірвання торговельних зв'язків України з іншими державами, підписання від імені України явно економічно не вигідних для неї зовнішньоекономічних контрактів, вчинення диверсій у формі дій, спрямованих на зруйнування об'єктів, які мають важливе народногосподарське значення) тощо.

Таким чином, види підривної діяльності проти України можуть бути різноманітними. Різний вигляд може мати й допомога у проведенні такої діяльності. Вона може надаватися шляхом організації чи виконання конкретного злочину, схвалення до державної зради інших осіб, усунення перешкод для вчинення певних діянь тощо.

У цій формі злочин є закінченим з моменту вчинення відповідного діяння, яким особа надала допомогу в проведенні підривної діяльності проти України.

Вчинення громадянином України для надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги у проведенні підривної діяльності проти України інших злочинів, наприклад дій, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади, посягання на життя державного діяча, посягання на життя представника іноземної держави, диверсії, пропаганди війни, орга-

нізації масових заворушень, створення не передбачених законодавством воєнізованих формувань, потребує додаткової кваліфікації за відповідними статтями КК [10].

У випадках, коли певні дії громадянина України, пов'язані з фактичним наданням допомоги у проведенні підривної діяльності проти України шляхом вчинення інших злочинів, були вчинені за його власною ініціативою з метою продемонструвати свою лояльність до іноземної держави, іноземної організації або їх представника і за допомогою цього встановити зв'язок з ними, їх у разі реальної сукупності злочинів також слід кваліфікувати за ст. 111 та відповідними іншими статтями кримінального Кодексу [9].

Змова винного з іншою особою про насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або про захоплення державної влади кваліфікується тільки за ч. 1 ст. 109, проте змова громадянина України з представником іноземної держави чи іноземної організації, змістом якої є отримане першим від другого завдання вчинити дії по насильницькій зміні чи поваленню конституційного ладу або по захопленню державної влади, кваліфікуються за сукупністю злочинів, передбачених ч. 1 ст. 109 і ч. 1 ст. 111 КК України [10].

Іноземна держава – це будь-яка держава, крім України, незалежно від того, чи визнана вона Україною як суверенна і чи має Україна з нею дипломатичні відносини.

Під іноземною організацією, як випливає зі змісту диспозиції ст. 111 КК України, слід розуміти будь-яку державну чи недержавну установу, підприємство, об'єднання, орган іншої країни, у тому числі політичну партію, релігійну організацію, комерційне підприємство, а також міждержавну чи міжнародну організацію, у тому числі неофіційну, нелегітимну чи злочинну («тіньовий» уряд у вигнанні, міжнародна терористична організація тощо), крім офіційної міжнародної організації, членом якої є Україна. Іноземною організацією є також військова, політична, економічна, фінансова, прикордонна чи інша розвідка.

Представник іноземної держави або іноземної організації – це особа, яка уповноважена виражати інтереси тієї чи іншої іноземної Держави (іноземної організації) та діє від її імені або представляє її за спеціальним повноваженням, у тому числі таємним (не офіційним). До представників іноземних держав слід, зокрема, відносити глав та членів дипломатичних представництв (послів, посланників, повірених у справах, радників, аташе), консульських установ (генеральних консулів,

консулів, віце-консулів, консульських агентів), осіб, що включені до парламентських і урядових делегацій іноземних держав як їх члени, та знаходяться на території України з офіційними чи неофіційними дорученнями. Не має значення, представляє особа державу, яка визнана чи не визнана Україною як суверенна, або організацію, яка є законною чи незаконною. Крім того, іноземною за певних обставин може бути визнана й організація, зареєстрована в Україні, а представником іноземної організації не обов'язково є іноземець чи особа без громадянства.

Суб'єктом державної зради у будь-якій її формі може бути тільки громадянин України, який досяг 16-річного віку, який до вчинення ним злочину був осудним [10].

Якщо під час кримінального провадження буде встановлено, що особа, яка обвинувачується у державній зраді, має крім українського ще й громадянство іншої держави, слід виходити із того, що набуття нею іноземного громадянства виключає її із числа громадян України. Тому вчинені нею шпигунські дії слід кваліфікувати за ст. 114, а діяння, вчинені нею в інших формах із числа передбачених ст. 111, – за відповідними іншими статтями Особливої частини КК, якщо фактично вчинене містить склад іншого злочину.

За сукупністю злочинів, передбачених ст. ст. 111 і 114, діяння може бути кваліфіковане лише у разі, якщо шпигунські дії протягом певного періоду особа вчиняла як громадянин України, а протягом іншого періоду – як іноземець [10].

Факт виїзду громадянина України з України навіть для постійного проживання в іншій країні ще не виключає його зі сфери відносин з українською державою. Тому, наприклад, передача такою особою представникам іноземної держави відомостей, що становлять державну таємницю, кваліфікується за ст. 111 КК України [10].

Питання про притягнення до відповідальності за ст. ст. 27 і 111 як організаторів, підбурювачів чи пособників державної зради представників іноземної держави чи іноземної організації зазвичай постає тільки у тому випадку, коли законодавство України і міжнародні договори не виключають можливості їх підсудності у кримінальних провадженнях судам України у зв'язку з дипломатичною недоторканністю [10].

Якщо державі зраджує службова особа [29], використовуючи при цьому владу чи службове становище, її дії слід кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ст. ст. 111 і 364 (423), а якщо вона це робить отримуючи неправомірну вигоду додатково за ст. 368. [10].

Так, наприклад, викритий СБУ в державній зраді громадянин «К» колишній заступник ГУ МО, начальник УСБУ по Криму громадянин «К», які завдали колосальної шкоди державним інтересам та народу України.

Суб'єктивна сторона державної зради характеризується виною у вигляді прямого умислу. При вчиненні державної зради винний усвідомлює, що він здійснює перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту (вчинює шпигунські дії, надає іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомогу в проведенні підривної діяльності проти України) і бажає цього.

Слова «на шкоду суверенітету, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України» визначають суб'єктивну спрямованість дій винного і не є характеристикою суспільно небезпечних наслідків діяння. Сам факт заподіяння вказаної шкоди, яка ще не настала не має значення для кваліфікації діяння за ст. 111. Проте фактичне спричинення діями винного такої шкоди створює підстави для додаткової кваліфікації його діяння за іншою статтею КК (наприклад, за ст. 112). [10].

Окремої уваги потребує встановлення мети вчинення відповідних дій при державній зраді. Так, при вчиненні цього злочину у першій його формі мета вчинення відповідних дій має враховуватися для правильної кваліфікації. Наприклад, такі дії, передбачені ст. ст. 427, 429, 431, 430, як здача ворогові начальником ввірених йому військових сил, не зумовлене бойовою обстановкою залишення ворогові укріплень, бойової та спеціальної техніки чи інших засобів ведення війни, самовільне залишення поля бою під час бою або відмова під час бою діяти зброєю, вчинені з метою сприяння ворогові, добровільна ініціативна участь військовополоненого у роботах, які мають воєнне значення, або в інших заходах, які завідомо можуть заподіяти шкоду Україні, а так само насильство над іншим військовополоненим чи жорстоке поводження з ним із метою припинити таку, що провадилась останнім у таборі, діяльність, спрямовану на шкоду ворогові, мають кваліфікуватися за ст. 111 як перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту або як надання іноземній державі допомоги у проведенні підривної діяльності проти України. Добровільна здача в полон з метою участі у воєнних діях на боці ворога – як готування до злочину, що передбачений (ст. 111 ККУ) [10].

Мотивами державної зради можуть бути користь, помста, бажання полегшити виїзд на постійне місце проживання в іншій країні тощо. Мотиви – це динамічні спонуки активності людини, свідомі чи несвідомі, від яких залежить спрямованість поведінки і які пов'язані з об'єктами, що відповідають певним потребам, але відносно незалежні від них [30]. Тому, вчинення державної зради є об'єктом кримінальної відповідальності, звільнення за ч. 2 ст. 111 визначає спеціальну підставу звільнення від кримінальної відповідальності, яке може мати місце за наявності трьох умов в їх сукупності:

1) суб'єктом звільнення є лише такий громадянин України, який вступив у зв'язок з іноземною державою, іноземною організацією або їх представниками й отримав їх злочинне завдання;

2) цей громадянин не вчинив жодних дій на виконання злочинного завдання іноземної держави, іноземної організації або їх представників;

3) він добровільно заявив органам влади України про свій зв'язок з іноземною державою, іноземною організацією або їх представниками та про отримане завдання.

Із зазначеного випливає, що вказані умови практично унеможливають застосування на практиці норми ч. 2 ст. 111, оскільки:

а) саме по собі встановлення зв'язку з іноземною державою, іноземною організацією або їх представниками й отримання від них злочинного завдання при прямому умислі на державну зраду є готуванням до державної зради (без такого умислу – лише виявленням наміру). Тому, якщо громадянин України, встановивши вказаний зв'язок і отримавши відповідне завдання, не вчинив ніяких дій і добровільно відмовився від продовження реалізації свого наміру, то – незалежно від того, заявив він органам державної влади про вказаний зв'язок або не зробив цього, – підстав для притягнення його до кримінальної відповідальності за ст. 111 немає, а громадянин, який вчинив державну зраду за власною ініціативою, без відповідного завдання іноземної держави, іноземної організації або їх представників, має притягатися до відповідальності за ст. 111, і норма ч. 2 ст. 111 на такого громадянина не поширюється [10].

У випадку закінченої державної зради особа також має притягатися до відповідальності за ст. 111. При цьому слід мати на увазі, що державна зрада є закінченим злочином не з моменту встановлення зв'язку з іноземною державою, іноземною організацією або їх представниками чи з моменту отримання від

них злочинного завдання, а з моменту вчинення певних конкретних дій на шкоду Україні настала: (вступив до лав ворожої армії, початку збирання відомостей, що становлять державну таємницю, з метою їх наступної передачі представнику ворожої держави тощо. Якщо ж прив'язувати момент закінчення злочину до моменту встановлення вказаного зв'язку, то відповідні діяння, вчинені громадянином України за власною ініціативою, виходитимуть за межі складу цього злочину і, за відсутності протиправності як обов'язкової ознаки злочину (ст. 11), не можуть потягнути кримінальної відповідальності, хіба що фактично вчинене ним інше діяння, яке міститиме склад іншого злочину.

Отже, норма ч. 2 ст. 111 має бути застосована лише у випадку, коли громадянин України, отримавши злочинне завдання іноземної держави, іноземної організації або їх представників, добровільно заявив органам державної влади про свою співпрацю, свій зв'язок, про отримане завдання і, хоча й не вчинив на його виконання ніяких дій, але не відмовився остаточно від його виконання [10].

Добровільність ст. 17 ККУ у ч. 2 ст. 111 означає, що особа не примушується до зазначеної заяви органами державної влади України, службовими особами, робить її не в результаті насильства чи примусу і не про людське око, і що вона має можливість і надалі певний (можливо, досить тривалий) час приховувати від них факт свого зв'язку з іноземною державою, іноземною організацією або їх представниками. Добровільною заява буде і тоді, коли особа зробила її під впливом своїх родичів чи близьких, у тому числі й тих, які є представниками компетентних органів влади України.

Добровільність не матиме місця, якщо особа зізналась про зв'язок з іноземною державою, іноземною організацією або їх представниками після пред'явлення їй доказів такого зв'язку після початку проведення досудового розслідування у кримінальному провадженні.

Під органами державної влади України, про які йдеться у ч. 2 ст. 111, слід розуміти ті органи, до компетенції яких входить вирішення питання про звільнення від кримінальної відповідальності за державну зраду, – органи Служби безпеки України, Державного бюро розслідувань чи прокуратури. Водночас під час перебування громадянина України [31] за кордоном не виключає його кримінальної відповідальності.

Такими органами влади для громадянина України можуть бути дипломатичні представництва, консульські та інші установи України

(п. 9 ч. 1 ст. 85, п. 19 ч. 1 ст. 106) Віденської конвенція про дипломатичні відносини від 18 квітня 1961 р. (п.п. 1 і 2) [32].

Висновок. Отже, з психологічної точки зору «ніщо так не принижує людську честь та гідність, моральні цінності, не паралізує волю людини як зрадництво» [33].

Разом з тим, кримінальна відповідальність за Державну зраду наступає за такі дії громадян України як перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту, шпигунство, надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України.

З суб'єктивної сторони Державна зрада вчиняється завжди з прямим умислом, з усвідомлення винною особою про наслідки, які він може завдати особі, суспільству, державі своєю зрадою.

З об'єктивної сторони злочину є певні проблеми кваліфікації дій осіб, які своїми діями можуть завдати чи завдають під час зносин з ворогом і приховують свої наміри потребують додаткового аналізу.

Тому, дії осіб пов'язані державною зрадою за обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння потребують детального аналізу та наукового роз'яснення діючих норм кримінального права на кшталт ст. 43-1 виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України. Особа не підлягає кримінальній відповідальності за застосування зброї (озброєння), бойових припасів або вибухових речовин проти осіб, які здійснюють збройну агресію проти України, та за пошкодження чи знищення у зв'язку з цим майна.

Таким чином, державна зрада є особливо тяжким злочином проти держави, суспільства та кожної людини, а особа яка його вчинила підлягає кримінальній відповідальності – позбавлення волі до 15 років та довічним покаранням.

Також чинне кримінальне законодавство повинно передбачати межі дій осіб, які потрапили у полон, і до них застосовуються ст. 40 ККУ (фізичний або психічний примус тощо), щоб уникнути кримінального покарання в майбутньому.

Література:

1. Закон України Про Службу безпеки України. *Відомості Верховної Ради України* від 7 липня 1992. № 27. Ст. 382.
2. Закон України «Про контррозвідувальну діяльність». *Відомості Верховної Ради України*, від 3 квітня 2003. № 12. Ст. 89.
3. Закон України «Про правовий режим воєнного стану». *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2000. № 28. Ст. 224.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Г. Бусел]. К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. 1440 с.
5. Словник іншомовних слів. 23000 слів та термінологічних словосполучень / уклад. Л. О. Пустовіт та ін. К. : Довіра, 2000, 338 с.
6. Юридична енциклопедія. Київ : Вид. «Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана», 2002. Т. 4. С. 573.
7. Сервецький І. В., Дулкай І. І. Агентура іноземної держави – поняття, зміст та суспільна небезпека. *Вісник Київського Національного університету ім. Т. Г. Шевченка. Юридичні науки*. 2014. 1(99). С. 35–40.
8. Сервецький І. В. Зрада – чи є іще «щурі» в нашому домі? *Моменти. Додаток до газети МВС України «Іменем Закону»*. 2014. № 31(5937). С. 11–17.
9. Про роботу органів прокуратури • Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування • Про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення. Статистика – Офіс Генерального прокурора. 2022. URL: new.gp.gov.ua/posts/statistika
10. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2001. № 25–26. Ст. 131.
11. Новий тлумачний словник української мови. К. : Аконіт, 2001. Т. 2. С. 172.
12. Даль В. Толковий словарь живого великорусского языка. Санкт-Петербург : «Динамит», 1997. Т. 1. 699 с.
13. Ожегов С. И. Словарь русского языка : Ок. 57000 слов / под ред. чл.-корр. АН СССР Н. Ю. Шведовой. 20-е изд., стереотип. М. : Рус. яз., 1988. 750 с.
14. Словник синонімів української мови / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та ін. К. : Наук. думка, 2001. Т. 1. С. 632.
15. Український переклад-дослівник з англійської мови: «Євангелія від Юди» [Архівовано 12 квітня 2006 у Wayback Machine.]
16. Етимологічний словник української мови. Київ, 2004, Т. 2, С. 279.
17. Гельфер М. А. Советское уголовное право. Часть общая. Объект преступления. Вып. 5. М. : М-во высш. и сред. спец. образования РСФСР. Всесоюз. юрид. заоч. ин-т., 1960. 20 с.
18. Новицький Г. В. Теоретико-правові основи забезпечення національної безпеки України : монограф. К. : Інтертехнологія, 2008. 496 с.

19. Про Національну безпеку України : Закон України. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2018. № 31. Ст. 241
20. Чорний Р. Л. Проблеми поняття злочинів, віднесених до Розділу І Особливої частини КК України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична / головний редактор М. М. Цимбалюк*. Львів : ЛьвДУВС, 2013. Вип. 2. С. 346–357.
21. Суверенитет государственный. Большая советская энциклопедия / гл. ред. А. М. Прохоров. 3-е издание. М. : Издательство «Советская энциклопедия», 1976. Т. 25. С. 26.
22. Большой французско-русский словарь АБВУГ Lingvo / главный редактор М. Н. Сизых. М. : АБИ Пресс, 2010. ISBN 978-5-391-00028-0.
23. Декларація про дотримання суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності кордонів держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав (укр/рос) Дата підписання Україною: 15.04.1994, Набуття чинності для України: 15.04.1994. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_480
24. Конституція України : Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. К. : Преса України, 1997. 80 с.
25. Про оборону України : Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1992. № 9. Ст. 106.
26. Про інформацію : Закон України від 2 жовтня 1992 року № 2657-ХІІ зі змінами. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>
27. Про державну таємницю : Закон України від 21 січня 1994 року № 3855-ХІІ зі змінами. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3855-12/print1360009387090304>.
28. Про доступ до публічної інформації : Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2011. № 32. Ст. 314.
29. Про державну службу : Закон України від 10 грудня 2015. *Верховна Рада України*. Ст. № 889-VIII.
30. Немов Р. С. Психология : в 3 кн. : учебник. М. : 1998. Кн. 1. С. 389–431.
31. Про громадянство України : Закон України в редакції від 18 січня 2001 р. Закон України «Про громадянство». *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2001. № 13. Ст. 65.
32. Венская конвенция о дипломатических сношениях 18 апреля 1961 г. (Конвенция ратифицирована с оговоркой Указом Президиума ВС СССР N 2208-VI (v2208400-64) от 11.02.64 Указом Президиума ВС УССР (199а-06) от 21.03.64) Статус Конвенции см. (995_j40)
33. Сервецький І. В., Редька В. В. Роль освідомлення у суспільстві. *Наука і правоохорона*. 2003. № 1. С. 204.

References:

1. Law of Ukraine On the Security Service of Ukraine... *Information of the Verkhovna Rada of Ukraine* dated July 7, 1992, No. 27, Article 382.
2. Law of Ukraine "On counter-intelligence activities". *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, dated April 3, 2003, No. 12, Art. 89.
3. Law of Ukraine "On the Legal Regime of Martial Law". *Vedomosti Verkhovna Rada (VVR)*. 2000, N 28, Art. 224.
4. A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language / [comp. and heads ed.V.G. Bussel]. – K. ; Irpin : VTF "Perun", 2003. 1440 p.
5. Dictionary of foreign words. 23,000 words and terminological phrases / Compilation. L. O. Pustovit et al. K. : Dovira, 2000, 338 p.
6. Legal encyclopedia. Kyiv : 2002. Vol. 4. Ed. "Ukrainian encyclopedia named after M. P. Bazhan". P. 573.
7. Servetskyi I. V., Dulkai I. I. Agency of a foreign state – concept, content and public danger. *Bulletin of the Kyiv National University named after T. G. Shevchenko. Legal sciences*. 2014. 1(99). Pp. 35–40.
8. Servetskyi I. V. Betrayal – are there still "rats" in our house? Moments. Supplement to the newspaper of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine "In the Name of the Law". 2014. No. 31(5937). Pp. 11–17.
9. About the work of prosecutor's offices • About registered criminal offenses and the results of their pre-trial investigation • About persons who have committed criminal offenses. Statistics – Office of the Prosecutor General. 2022. URL: new.gp.gov.ua/posts/statistics
10. Criminal Code of Ukraine dated April 5, 2001 No. 2341-III / *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR)*. 2001. No. 25–26. Article 131.
11. New explanatory dictionary of the Ukrainian language. K. : Aconite, 2001. Vol. 2. P. 172.
12. Dal V. Explanatory dictionary of the living Great Russian language. St. Petersburg "Dynamite", 1997, Volume 1, 699 p.
13. Ozhegov S.I. Dictionary of the Russian language: Approx. 57,000 words / ed. art.-corr. Academy of Sciences of the USSR N. Yu. Shvedova – 20th edition, stereotype. M. : Rus. Yaz., 1988. 750 p.
14. Dictionary of synonyms of the Ukrainian language / A. A. Buryachok, H. M. Hnatyuk, S. I. Golovashchuk et al. K. : Nauk, dumka, 2001. Vol. 1. P. 632.
15. Ukrainian translation-dictionary from the English language: "The Gospel of Judas" [Archived April 12, 2006 at the Wayback Machine.]
16. Etymological dictionary of the Ukrainian language. Kyiv, 2004. Vol. 2. P. 279.
17. Gelfer M. A. Soviet criminal law. The part is common. The object of the crime. issue 5. M. : M. V. Higher. and Wednesday special formation of the RSFSR. All Union law extramural Institute, 1960. 20 p.

18. Novytskyi G. V. Theoretical and legal foundations of ensuring the national security of Ukraine : monograph. K. : Intertekhnologiya, 2008. 496 p.
19. On the National Security of Ukraine: Law of Ukraine. *Bulletin of the Verkhovna Rada (VVR)*. 2018. No. 31. Article 241.
20. Black R. L. Problems of the concept of crimes referred to Section I of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine. *Scientific Bulletin of the Lviv State University of Internal Affairs. Legal series* / editor-in-chief M.M. Tsymbalyuk. Lviv : LvDUVS, 2013. Issue 2. P. 346–357.
21. State sovereignty // *Bolshaya sovetskaya encyclopedia* / ch. editor A. M. Prokhorov. 3rd edition. M. : "Soviet Encyclopedia" Publishing House, 1976. Vol. 25. P. 26.
22. Big French-Russian dictionary ABBYY Lingvo / chief editor M. N. Syzykh. M. : ABY Press, 2010. ISBN 978-5-391-00028-0.
23. Declaration on observance of the sovereignty, territorial integrity and inviolability of the borders of the member states of the Commonwealth of Independent States of Ukraine/Russia) Date of signing by Ukraine: 04/15/1994, Entry into force for Ukraine: 04/15/1994 zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_480
24. Constitution of Ukraine: Adopted at the fifth session of the Verkhovna Rada of Ukraine on June 28. 1996. K. : Press of Ukraine, 1997. 80 p.
25. On the Defense of Ukraine : Law of Ukraine. *Gazette of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR)*. 1992. No. 9. P. 106.
26. About information : Law of Ukraine of October 2, 1992 No. 2657-XII as amended [Electronic resource]. Access mode: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>
27. On state secrets : Law of Ukraine of January 21, 1994 No. 3855-XII as amended [Electronic resource]. Access mode: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3855-12/print1360009387090304>
28. On access to public information : Law of Ukraine. *Information of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR)*, 2011. No. 32. Art. 314.
29. About civil service : Law of Ukraine dated December 10, 2015. Verkhovna Rada of Ukraine. Art. No. 889-VIII/
30. Nemov R. S. Psychology: In 3 books : Textbook. M. : 1998. Book. 1. Pp. 389–431.
- 31 On Citizenship of Ukraine : Law of Ukraine as amended on January 18, 2001 p Law of Ukraine "On Citizenship". *Vedomosti Verkhovna Rada (VVR)*. 2001. No. 13. Article 65.
32. Vienna Convention on Diplomatic Relations of April 18, 1961 (Convention ratified with a reservation by the Decree of the Presidium of the Supreme Council of the USSR N 2208-VI (v2208400-64) dated 11.02.64 by the Decree of the Presidium of the Supreme Council of the USSR (199a-06) dated 21.03.64) Status of the Convention see (995_j40)
33. Servetskyi I. V., Redka V. V. The role of awareness in society. *Science and law enforcement*. 2003. No. 1. P. 204.